

temes-4)

GABRIEL ENSENYAT PUJOL. Universitat de les Illes Balears

JOAN FUSTER I LA HISTORIOGRAFIA BALEAR

Parlar sobre la influència i els vincles de Joan Fuster amb les illes Balears i Pitiüses en relació amb la historiografia i el món local pot semblar, d'antuvi, anar un pèl abusivament més enllà del convingut influx fusterià sobre *Els mallorquins* de Josep Melià (1967), l'equivalent insular de *Nosaltres, els valencians* (1962). I més enllà, fins i tot, dels debats que amb rerefons identitari se suscitaron a Mallorca influïts per la publicació d'ambdues obres. Tanmateix, encara que sigui a través de Melià o de manera indirecta, resulta pertinent plantejar una determinada incidència fusteriana en la historiografia balear.

Josep Melià i Pericàs, delegat del Govern a Catalunya, després de la seva presa de possessió, 1980. Font: Ministerio de la Presidencia. Gobierno de España

Per contra, certs àmbits romangueren al marge de la reflexió endegada per l'escriptor de Sueca i en alguns altres podem col·legir l'admonició del pensador valencià per oposició, és a dir, per reacció contra les tesis de Fuster. Al País Valencià aquest últim fet ha generat una àmplia producció d'abjectes estirabots fraudulents de tarannà reconegudament anticatalà, més enllà de la dissensió racional. Però, com veurem, a Mallorca la casuística també s'ha repetit en certs historiadors, i no em refereixo precisament a dilettants. Anem, per tant, a pams.

Allà on no detectam suggestions fusterianes immediates és a l'hora de concebre estudis històrics i literaris similars als que Fuster havia publicat sobre temes com els moriscs, sant Vicent Ferrer, Ausiàs March o sor Isabel de Villena. Per contra, l'auscultació insular de Melià va tenir la virtut de començar a esperar una interpretació de la història pròpia separada del relat hegemònic espanyol, la qual s'acredità a partir de la dècada següent i va acabar de sedimentar als anys vuitanta. I aquí cal tenir en compte que, encara que aplicada al cas il·lenc, la tesi de Melià era tributària de Fuster. En concret, pel que feia als dos puntals en què el mallorquí fonamentava la identitat balear: un d'històric –la conquesta catalana del segle XIII i el poblament d'origen majoritàriament català– i un altre de lingüístic, però amb la mateixa base històrica al darrere: la llengua catalana que portaren els colons. L'arabista Miquel Barceló ho exposava així a les pàgines d'*El País* (23/7/2000) arran de la mort de Melià:

Melià publicó en 1967 un libro espléndido, *Els mallorquins*. Este libro es claramente consecuencia del de Joan Fuster, *Nosaltres els valencians*. [...] Que yo recuerde, en 1967 no había más propuestas de modificación historiográfica de la narración española que estas dos. Ambas dependían de la existencia de una narración subalterna escasamente sintetizada antes. En el caso de Mallorca, la calidad historiográfica era muy escasa y Melià tuvo que fiarse de ella.

Los dos libros fueron, sin embargo, escritos con la convicción, por lo menos inicial, de que las narraciones historiográficas, alternativas en este caso a la española, eran herramientas –se decía así, creo– para la producción de la conciencia social diferenciada indispensable en la movilización política, en la alteración de la realidad. Todo ha resultado ser más complejo. Casi nada hay en el libro de

Melià que no sea tècnicament argüible. Dicho de otra manera, es fácil mostrar que el esquema narrativo de *Els mallorquins* es erróneo o puede simplemente ser sustituido por otro. Pero es destacable que en la academia mallorquina o balear nadie esté en disposición de hacerlo. Tan potente fue la síntesis de Melià como irrelevante la historiografía posterior.

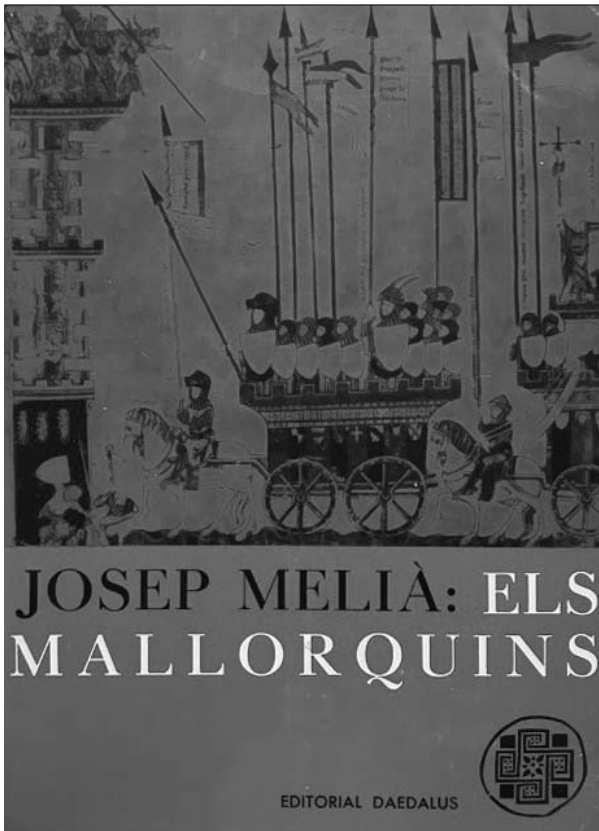
Efectivament, la historiografia ulterior ha estat incapaç de produir una sinopsi semblant. Potser perquè el gènere assagístic, que propicia aquesta mena d'obres, a Mallorca ha romàs totalment descuidat, al contrari que al País Valencià. I això que Melià no ho tingué fàcil, de la mateixa manera que Fuster també havia patit, per al cas valencià, una manca d'estudis similar. El bagatge de monografies prèvies sobre les quals enllestir l'anàlisi era trist, inexistent en molts camps. També les històries generals de Mallorca eren antigues i diletants. I la més recent, la *Historia de las Baleares* de Gaspar Sabater, publicada el 1959, resultava del tot inservible. Mentrestant, en aquells seixanta i inicis dels setanta, mossèn Antoni Pons publicava els toms de la seva *Historia de Mallorca*, un treball

de síntesi abundant i desordenat, que no resolva el problema: molts temes i períodes restaven sense exposició per falta de treballs previs, com advertia l'autor mateix; això deixant de banda que a vegades el rigor exigible no excel·lia. Ara bé, no resulta descabdellat pensar que el clima historicista que s'havia generat a l'illa (a través d'uns debats identitaris que inexorablement remetien al passat, fonamentalment el medieval), del qual parlarem tot seguit, pogué servir d'esperó perquè en els primers setanta apareguessin els volums de la *Història de Mallorca* coordinada per Josep Mascaró Pasarius. En realitat, es tractava d'una suma de monografies de valor desigual, recollides en cada tom amb poc criteri cronològic i temàtic, però que ampliaven i tractaven matèries poc o gens explorades en bastants casos. Encara el 1971 Guillem Frontera comentava el problema que suposava confegir un assaig com el de Melià amb un balanç tan pobre de treballs especialitzats, que per força havia de provocar un resultat final indecís i insatisfactori (*Última Hora*, 22/6/71):

La nostra falta d'estudis monogràfics que ens puguin relacionar, per a la seva comprensió, amb tota una sèrie de problemes és radicalment catastròfica. El llibre de Josep Melià *Els mallorquins* va ésser —a part una valoració crítica que ara no intent fer— tota una mostra d'on pot arribar l'intel·lectual mallorquí a l'hora de plantejar-se globalment lo que l'artanenc en diu, important una paraula del Principat, el nostre «tarannà». Tot intent com el d'en Melià toparà sempre amb el mateix inconvenient: la falta de proves per demostrar qualsevol cosa. De forma que, mentre no s'hagi investigat sistemàticament el nostre passat i no hagin sortit aquestes proves, és una empresa temerària qualsevol intent de definició real que vulguem fer de nosaltres mateixos.

En qualsevol cas, en aquells seixanta, al marge del revulsiu fusterià, assistim a la publicació de dues obres, molt diferents entre si, que significaren un important estímul de cara a futurs estudis d'història. El 1966 Miquel Forteza removia el somort panorama intel·lectual mallorquí amb *Els descendents dels jueus conversos de Mallorca*. Era un assaig vindicatiu de la memòria xueta, la gran taca silenciada de la història de Mallorca. L'ocultació incloïa el mutisme historiogràfic sobre el col·lectiu estigmatitzat que, al contrari que, posem per cas, els moriscs valencians, era ben viu: els xuetes, considerats descendents dels jueus conversos, existien, eren persones de carn i ossos que habitaven la mateixa illa que els altres mallorquins, amb qui conviuen i es relacionaven, però amb la barrera de l'estirp per enmig. La polèmica generada pel llibre alterà l'obscurantisme historiogràfic entorn d'una qüestió que, fins aleshores, s'havia circumscrit a la mirada d'estudiosos

Josep Melià, *Els mallorquins*, editat per Editorial Daedalus, 1967.

temes-4)

estrangers, particularment de parla anglesa (Henry Charles Lea, Baruch Braunstein, A. Lionel Isaachs), tots anteriors a la Guerra Civil. Aviat s'hi afegí un nou treball d'Angela Selke (1972). Però a Mallorca l'efecte de la polèmica propicià un inusitat interès, encara ben vigent, per la temàtica, iniciat a partir dels treballs pioners d'un historiador autodidacte, Francesc Riera i Montserrat. També hi contribuïren escrits de divulgació, com els recollits per Baltasar Porcel en *Els xuetes* (1969).

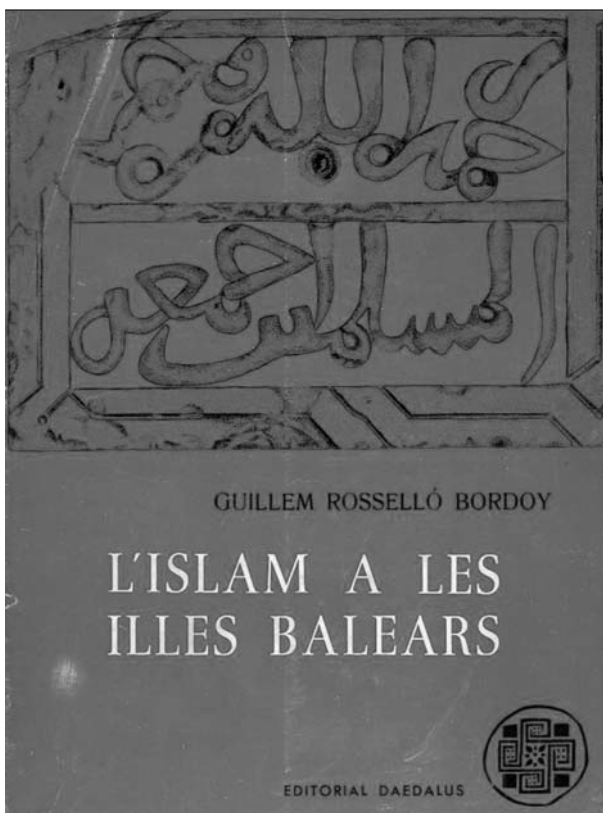
L'altre llibre emblemàtic va ésser *L'Islam a les Illes Balears*, de Guillem Rosselló Bordoy (1968). Aquesta obra posava damunt la taula un passat islàmic també silenciats i oblidat, menys tingut, sotmès al prejudici espanyol imperant sobre el món andalusí (aquella «*España musulmana*» que en deien a l'època). L'arabista feia visible un període de la història de Mallorca sobre el qual els estudis eren escassos i, una vegada més, antics. L'obra, de nou, és a la base d'una polèmica que tingué un ressò mediàtic insospitat i expansiu: gairebé quatre anys, entre 1969-1973, d'escrits a la premsa (també a la de Catalunya), debats encesos, conferències i iniciatives diverses

sobre el paper que calia assignar a aquells seguidors del Profeta en la història insular. En tot cas, va servir per deixar de considerar els musulmans com uns intrusos i invasors indesitjables que havien trencat el camí cap a la unitat «nacional», paper que fins aleshores els assignava aquella historiografia espanyola seguidora de la faràndula *sanchezalbornociana*. Aquí sí que Fuster i Melià (el qual dedica una sola pàgina al període, i una part consisteix a lamentar la inexistència de mossàrabs, un altre monstre historiogràfic de ressonàncies patrioticoespanyoles encara no impugnats) havien coincidit a atorgar-los una credencial diferenciada de la catalanitat subjacent a les conquestes del segle XIII.

Sobre aquest aspecte rau la coincidència interpretativa més transcendent del paradigma fusterià, passat pel sedàs de Melià, amb relació a la historiografia insular. Fuster havia assignat una acta de naixement indiscutible del poble valencià a partir de la conquesta de Jaume I i el progressiu procés colonitzador. Aquesta gènesi era la mateixa, corregida i augmentada, per al cas de les Balears. Perquè les conquestes de cada illa, Mallorca (1229), Eivissa (1235) i Menorca (1287), es dugueren a terme amb una participació aragonesa que sempre va escassejar. Melià ho planteja nítidament. Més i tot, no ha de recórrer a cap dualisme com hagué de fer Fuster per explicar l'existència de zones castellanoparlants «d'origen» al País Valencià, que a Mallorca no existien. Que més tard el dualisme proposat pel suec –i seguit en el seu moment per historiadors de la talla de Joan Reglà i Emili Giralt– no s'hagi vist corroborat pels estudis historiogràfics no invalida el conjunt de l'anàlisi fusteriana sinó que, al contrari, demostra l'estímul que va significar una obra escrita per una persona que no era historiador però que va incitar i més (a continuació ho veurem) uns estudis fins aleshores poc consistents sobre la matèria.

A Mallorca el plantejament de Melià partia de dos eixos fusterians, del tot aplicables a les Illes, que han tingut un ressò incontrovertible entre la historiografia insular: la inexistència d'un balearisme ancestral i la catalanitat indeleble de la nova societat sorgida a partir del segle XIII. Els treballs de l'últim mig segle (amb excepcions puntuals que apuntarem al final) coincideixen a remarcar el caràcter rupturista que van tenir les conquestes, cosa que no permet parlar d'una balearitat antediluviana, creada per defugir la catalanitat, finalment al servei de l'Espanya eterna propugnada per Claudio Sánchez Albornoz i el patriotisme *mesetari*, que tanta tinta va malgastar dècades enrere. Fuster ja havia remarcat que no existia el valencià perpetu, tan del gust del blaverisme posterior, incloses les actuals excrescències. Melià també exposa el perill anticatalà que sura rere iniciatives d'aquesta mena (ell posa com a exemple del moment un col·lectiu eivissenc que reivindicava les arrels cartagineses). D'aquí que la historiografia insular hagi plantejat la data de la respectiva conquesta com a germen

Guillem Rosselló, *L'Islam a les Illes Balears*, editat per Editorial Daedalus, 1968.

de la societat que ha arribat al segle XXI. Han estat decisoris, en aquest sentit, els treballs dels deixebles de Miquel Barceló: Ricard Soto, Jaume Portella i Àngel Poveda, entre altres. Especialment incisives resulten, així mateix, les històries locals, que tingueren un auge extraordinari durant l'últim quart de la passada centúria, quan proliferaren les històries de pobles, elaborades per clergues de la localitat, en molts casos, i en d'altres per un investigador autodidacte infatigable, Ramon Rosselló Vaquer. La llengua catalana en què foren escrites la immensa majoria d'aquestes obres, trencant la imperativa castellanització lingüística anterior, és un altre dels llegats que cal atribuir al desvetllament en clau històrica i identitària propiciat per Fuster i seguit a Mallorca per –i a través de– Melià. Els dos aspectes que acabam d'assenyalar inoculen també la reminiscència antifusteriana de caràcter historiogràfic que indicàvem al principi. L'obtusa impugnació blavera ha tingut a Mallorca un correlat més tardà, però amb gèrmens clonats. Si al País Valencià la brillant dissecció de la història pròpia duta a terme per Fuster fou impugnada a base de ximpleries fraudulentas per Antonio Ubieto Arteta i deixebles seus com Maria de Desamparados Cabanes Pecourt, amb obres inservibles com aquell *Orígenes del Reino de Valencia* d'Ubieto (1975), a Mallorca, amb retard, en tenim els epígons sorgits, també, de dos catedràtics d'universitat: Alvaro Santamaría, primer, i a hores d'ara Román Piña Homs. Aquest gonellisme historiogràfic (el gonellisme és com s'anomena la versió mallorquina del blaverisme valencià) és un calc maldestre de la impostura blavera, basada en el valencià etern i l'esborrament de les arrels catalanes, fruit d'una aversió patològica contra tot allò que procedeix del nord de la Sènia.

Santamaría, que era castellanenc però arribà a Mallorca a la postguerra, sempre havia manifestat una tendència a exposar trivials arrels geològiques que lligaven les Balears amb Espanya, talment «un cordón umbilical» marítim –escriu– que vinculés l'arxipèlag amb la Península. També va oferir explicacions estranyes dels conflictes entre la ciutat i la part forana de Mallorca basades en el quaternari. (I, com a autor de llibres de text a l'Espanya franquista, en un moment determinat arribà a negar la teoria de l'evolució, fent bandera del creacionisme, un aspecte potser desconegut o potser conscientment silenciats pels seus seguidors.) Ara bé, a partir de finals dels vuitanta començà una croada particular i visceral contra la catalanitat històrica de les Balears, que ell mateix, als seus estudis de les dècades precedents, havia remarcat sense embuts. El pitjor de tot és que, a causa d'això, hagué d'autoimpugnar-se i fingir amnèsia quant als propis treballs anteriors. L'estratègia, tanmateix, no tenia res d'original. D'una banda, assumí el subterfugi balearista, però amb arguments tan passats de rosca (això sí, ben originals) com argumentar que la balearitat s'iniciava amb la presència a les Illes d'un

ovicaprí anterior a l'arribada humana, el «*Myotragus balearicus*», i per tant, li pertocaria ésser estudiada per la paleontologia. Pel que fa a l'edat mitjana, es va dedicar a aprimar el volum de pobladors d'origen català, amb el recurs d'utilitzar fonts que ell mateix, pocs anys abans, havia indicat que no eren adients, i la truculència de convertir els rossellonesos en «*franceses meridionales*», tota una mostra antològica, si més no, de decalatge cronològic. En fi, si comentam tot això només és per establir el corresponent paral·lelisme antifusterià, claríssim en aquest cas, entre Ubieto i Santamaría, l'obra tardana més important del qual, *Ejecutoria del Reino de Mallorca* (1990), és el correlat illenc dels *Orígenes del Reino de Valencia*. Simplement, les desbaratades tesis ubietistes arribaren a Mallorca amb quinze anys de retard.

Tot plegat va generar a Mallorca un debat en la premsa que al llarg del 1993 va enfrontar el periodista Antonio Alemany (també la versió illenca, anticatalana, de María Consuelo Reina i *Las Provincias*), convertit en el portaveu mediàtic de Santamaría, amb una part significada de la historiografia mallorquina (Antoni Mas, Onofre Vaquer, Josep Amengual, Jaume Serra, Carles Manera...). La batussa recordà el frenesí de la Transició valenciana. I en el nostre dies la torxa roent de l'anticatalanisme historiogràfic ha continuat en mans de Piña Homs (*Ser de los nuestros*, 2016), dedicat a propugnar un remotíssim i improbable passat dels balears, ensems amb les mateixes lectures anacròniques, tergiversacions dels textos i argücies lèxiques dels qui fan mans i mànigues per evitar l'analogia catalana. ■